

Vasvári Zoltán

Emlék, emlék, miért kísérsz?

Fél évezreden át kísérhetjük figyelemmel az európai művelődéstörténet számára is érdekes forrásul szolgáló emlékkönyvek történetét. Az első ismert emlékkönyvek a 16. századból származnak. A kutatókat természetesen foglalkoztatta az emlékkönyvek eredetének, illetve előzményeinek kérdése is.

Az emlékkönyv Európa-szerte ismert latin megnevezése az *album amicorum*, mely kifejezés már a 13. Századi szótárakban is előfordul. Ebből az időszakból viszont emlékkönyveket még nem ismerünk. Egyes kutatók a szóösszetétel e korai előfordulása alapján az antik barátságkultusz középkori továbbélését látják bizonyítottnak. Elképzelésük szerint a kolostorokban élő barátok úgynevezett imatestvériség intézménye tarthatta fenn a barátság írott formában való megörökítésének szokását.¹ Mértéktartóbb szakemberek az emlékkönyvek közvetlen előzményének a nemesi családok leszármazási tábláit tartalmazó köteteket (*liber gentilis*) tartják.² E díszes albumokat hivatásos címfestők, képirók rajzolták megrendelőik számára, egyúttal mintát is alkottak későbbi korok emblémaanyagához.³

A 16. századból fennmaradt első ismert emlékkönyvek *peregrinációs albumok*. A század első felében jelent meg az Európa egyetemeit járó peregrinus diákok körében. Latin megnevezése – *album amicorum* – mellett ismeretes még *Stammbuch* és *philoteca* nevében is. Ebbe az egyetemről egyetemre vándorló diákok egy-egy állomáshelyükön igyekeztek diáktársaik és professzoraik, útjukba akadt neves személyiségek (művészek, a város vezetői és előkelő családja) bejegyzéseit megszerezni. E bejegyzések pedig ókori auktoroktól, klasszikus szerzőktől, a reformáció jeleseitől vagy a Bibliából vett idézetek, legtöbbször latin

¹ VEREBÉLYI 1993. 78.

² VEREBÉLYI 1993. 78. BAUSINGER 1982.

³ Lásd RIPA 1992.

A 16. század folyamán a kézzel festett könyvillusztráció végleg elveszti jelentőségét. Ám a jelképes ábrázolások, szimbólumok, emblémák alkalmazása végigkíséri az emberiség történetét. Vö. CSAPODINÉ GÁRDONYI 1974/b. 22. A nemesség által használt embléma-anyag és egyéb díszítő-motívumok éppen a 16. századtól kerülnek át a peregrinációs-, majd emlékalbumok vizuális kultúrájába. Hatásuk még a 20. századi anyagban is jól érzékelhető.

vagy görög nyelven. Az emlékkönyvkészítés divatja Európa elsősorban protestáns egyetemein, Angliában, Németalföldön, a német fejedelemségekben és a skandináv országokban bontakozott ki, majd a szokást átvették más vallású diákok is. A peregrinációs albumok klasszikus korszaka a 17. század és a 18. század első fele, de ebben az időszakban a szokás lassan terjedni kezdett szélesebb körben is. Tanulmányaik befejeztével a hazatérő diákok közül többen lakóhelyükön tovább gyarapították emlékkönyvük bejegyzéseit írástudó társaságuk körében. A szokást átvették idegen országokban utazgatók és vándorló mesteremberek is. A szokás tehát több csatornán át is terjed a polgárság különböző csoportjai körében. Az emlékkönyv divattá válását jelzik a 16-17. században a kiadók nagyközönségnek szánt albumai, amelyekben a korabeli címer és emblémagyűjtemények mintáit követve kész formákat kínáltak vásárlóiknak, egyúttal teret biztosítva a további kiegészítések, átdolgozások számára.

„Egy lyoni kereskedő már 1560-ban forgalomba hozott olyan könyvet, amelyben az ókori hősök portréi mellé kellett odairni a kiválasztott és megfelelőnek tartott jelmondatot, megemlékezést. Jost Amman 1579-ből származó címerkönyvét a következő század folyamán többször is kiadták úgy, hogy bizonyos pajzsformákat üresen hagytak további kitöltés céljából. A frankfurti Theodor de Bry a képzőművészetiek mellett versmintákat is ad *Emblemata Nobilitati* című kiadványában, David Meisner pedig politikai célzatú emblémákat vegyít városképekkel az illusztrálatlan lapokkal *Thesaurus Philo-Politicus* című kötetében.” – foglalja össze az első ismert kiadványok jellegzetességeit VEREBÉLYI Kincső.⁴

Kialakulásakor és klasszikus korszakában a peregrinációs albumoknak valóban a MELANCHTON által megfogalmazott két funkciója van:

„*Philippi Melancthonis de Albo Iudicium. Duae ob causas subscribinus Albis rogati: 1. Ut Librorum possessores olim recordentur, eorumque posterii indicent, quibus in locis versati sunt. 2. Ut certa habeant testimonia, quibus cum familiariter vixerint, a viva amicitia illis fuerint coniuncti.*”⁵

Jellemző módon a gondolat bekerült a peregrinációs albumok repertoárjába.⁶

A 18. század második fele a polgári emlékkönyv általános megjelenésének ideje, igazi virágkora pedig a 18. század vége, a 19. század első fele, a szentimentalizmus és a biedermeier korszaka. Az emlékkönyv ekkor *családi tárgyá*, az intim családi szféra és a társaság közti kapcsolattartás, kommunikáció egy sajátos eszközevé lesz. A 18. század közepétől az első világháború kitöréséig az emlékkönyv a társasági tárgyi kultúra egy speciális darabja az illemtankönyvekkel, életvezetési tanácsadókkal, leveleskönyvekkel, vendégkönyvekkel, népjegyekkel, táncrendekkel és alkalmi üdvözlőkártyákkal együtt. Ekkor kapja tagadhatatlan feminin színezetét a szokás. Ennek egyik fontos összetevője minden bizonnyal a biedermeier életérzés, a család és az otthon felértékelődése. Az emlékkönyv legfontosabb funkciója most már nem a híres emberrel való kapcsolat dokumentálása, mégcsak nem is az emlékezés, legalábbis nem abban az értelemben, hogy a tulajdonos és a bejegyző esetleg többé tényleg

⁴ VEREBÉLYI 1993. 80.

⁵ MELANCHTON 1548.

⁶ Lásd pl. Záborszky Péter emlékkönyve az 1730-as évekből. OszK Kézirattár Duod. Lat. 152.

nem látja egymást, hanem egy összetartó, egyívású társaság meglétének kifejezése, a bejegyzés aktusával is történő megerősítése.

Az emlékezés funkciója természetesen megmarad, de már sokkal inkább a tovatűnt, vissza nem hozható szép pillanatok rögzítésére vonatkozik, mint valóban egymástól elszakadó emberekre. Térbeli-időbeli emlékezésből pusztán időbeli emlékezéssé válik. Ennek szemléletes bizonyítéka, amikor tulajdonos és bejegyző együtt méléz a régebben készült emléklap fölött.

A szokás feminimé válását jól jellemzi éppen egy, a reformkorból származó emlékkönyvi bejegyzés:

„A férfi kigondol és előállít, a nő táplál, nevel és megőriz, – e kettő végzészabta vonzalmában rejlik az emberi nem élete. Csupán azon korszak boldogul, melynek férfiúi olyakat gondolnak ki és állítanak elő, miket annak asszonyai szívesen és hő készséggel nevelhesse- nek, táplálhassanak és megőrizhessenek, – mert ha igaz, hogy nem tarthat soká, csak az, mi a férfiúi ész műhelyében kalapácsolatott acéllá, úgy igaz az is, hogy boldogság eszköze nem lehet semmi, mit az asszony használni nem akar, s mit a női érzés eltaszít magától.

Pesten, april 26-dikán, 1844

Dezseffy Marczel⁷

A bejegyzett szöveg magára az emlékkönyv-kultúrára is jól illik.

Az emlékkönyv, az emlékvers a biedermeier otthon tárgyi kultúrájának többi darabjával együtt a családi élet meghitté varázsolásának eszköze.⁸ Ekkor emlékkönyve van a ház asszonyának,⁹ fiatalembernek¹⁰ és kisasszonynak¹¹ egyaránt, mégis a háziasszony és a házi kisasszony az, aki felelős a nyájias, meghitt otthon megteremtéséért. Az emlékkönyv ebben szolgál. Az ideát – mint az idézett emlékkönyvi bejegyzés is mondja – a férfiaktól kapták, de ők – a hölgyek – nevelik fel, bontakoztatják ki teljes gazdagságában. Ebben az emlékkönyv-világban az élet lényege költői megfogalmazást és elintézészt nyert – kiemelkedő szerepet kaptak például az álmok.¹²

⁷ Bártfay Lászlóné emlékkönyvéből közli ÁGOSTON 1885. 168.

⁸ Vö. ZOLNAI 1940. 19-21.

⁹ Lásd. ÁGOSTON 1885, CSAPODINÉ GÁRDONYI 1958/a, HENNING 1988.

¹⁰ Vö.: „Kis Lajos megkérve rajzolnék valqmit Emlékkönyvébe. Másoltam egy kis esti tájat, 's melléje a 'Sonettet, mely Aurorában 'Barátomhoz' van címezve: Ha majd az est' szelid homályain s, a, t.” BÁRTFAY 1969. 7. Lásd még SPLÉNY 1984. I. 116-117., KISS 1991. 152.

¹¹ Lásd CSAPODINÉ GÁRDONYI 1958/a, 1958/b, HENNING 1988, SPLÉNY 1984. I. 402.

¹² Vö. ZOLNAI 1940. 21-23.

„Az élet álom” gondolat a barokk életérzés gyökereiből fakad. Shakespeare-nél az angol kortársainak darabjaiban ugyanúgy mindegyre visszatér mint a téma leghíresebb feldolgozójának, Calderónnak az életművében. /Calderón 9 művét szentelte a téma kifejtésének./ A gondolat természetesen a biedermeier korszakában is népszerű. Ekkor azonban már arról van szó, hogy az „igazi veszedelmes életet” csak az álmokban éli át az ember (és egyben el is megy tőle a kedve mindörökre.) Lásd pl. Rudolf von Weyer reliefjének feliratát a bécsi Volksgartenben levő Grillparzer-emlékművön, mely a szerző egyik színművének címe: „Der Traum ein Leben.” VÖRÖSMARTY is eljátszik a gondolattal néhány emléksor erejéig:

*Ne feledd el, kislány,
Hogy az élet álom,
Boldog legyen álmod,
Szívből azt kívánom.*

Vö. Petőfi: Anyám az álmok nem hazudnak ... Ugyanakkor látnunk kell, hogy ekkor még ebben némi szelíd ironia, asszonyi valóságához kötöttség is megnyilvánult: a földtől elemelkedett, magasztos sorokat a férfiú jegyezze be a hölgyek emlékkönyvébe.

Az *emlékvers* műfajának népszerűsége is e korszakra esik. Míg a 16-17. században a peregrinációs albumok általában ókori auktorok latin nyelven bejegyzett életbölcösségeivel, klasszikus szerzőktől vagy a Bibliából vett idézetekkel vannak teleírva, addig az újabb emlékkönyvekben az előbb felsorolt jelmondatként is felfogható szövegeket egyre inkább kiszorítják a verses formában megfogalmazott, gyakran bizony naiv, sőt butácska szentenciák. Valószínűleg a szentimentalizmus és a biedermeier korszakában alakult ki az a viszonylag nem túl nagy számú szövegtörzset, amelynek darabjai, sokszor már parafrázis formájában, a mai napig is az emlékkönyvszövegek zömét alkotják.¹³

Az emlékvers népszerűségét az irodalmi párhuzamok is igazolják. Jellemző módon jelentős költők – Goethe, Heine, Puskin, nálunk Vörösmarty, Petőfi – is írtak értékes alkalmi költeményeket tisztelőik albumába. Egyes költők életbölcösséget megfogalmazó gondolatokat emléksor vagy emlékvers formájában írtak meg gyakran akkor is, ha nem is konkrét személy emlékkönyvébe szánták azt. Különösen jellemző ez Vörösmarty életművére. Más dolog, hogy ezek a szövegek általában a konvenciót messze meghaladó magvas mondandójuk miatt nem folklorizálódtak. Petőfinek 19 névvel jelzett emlékversét ismerjük, ám ezek egyike sem lett folklór emlékkönyvszöveg, míg az *Árva lány* c. versének egy széleskörűen népszerűvé vált versszakáról mai használói nem is tudják, hogy ő írta.¹⁴

Szeresd a virágot

*És ne féltsd szívedet
Mert ki ezt szereti
Rossz ember nem lehet.*

*Álmodj örömet, s ha fölébredtél, ne csalódjál,
És ha csalódásod szebb öröm anyja legyen.
/Emléksorok 5. Álom és való/*

*Álmodd ifjúság szép álmait, és ha fölébredsz,
A sejtett szerető karjai fogjanak át.
/Emléksorok 6.*

A gondolat mai lejegyzői minden bizonnyal nincsenek tisztában annak művelődéstörténeti háttérével.

¹³ Vö. BAUSINGER 1982. 355-356.

¹⁴ Petőfi és az emlékkönyvkultúra kapcsolatáról lásd KISS 1991.

Petőfi mellett még néhány 19. századi költőnk, írónk egy-egy gondolata, verssora vált folklór formában az emlékkönyvkultúra részévé, és már a szerzőre való hivatkozás nélkül, módosítva, kiegészítve vagy éppen parafrázis formájában került be az emlékkönyvszövegek repertoárjába. Erre a sorsra jutott Petőfi és Vörösmarty több műve, Arany, Vajda, Tompa, Madách és mások néhány sora.¹⁵

A 19. század második felétől, különösen a századfordulótól a tízes éveiben járó tanuló- ifjúság válik az emlékkönyvkultúra hordozójává. Míg a biedermeierben fiatalember és kisasszony egyaránt szívesen készített emlékkönyvet, a századfordulóra ez a leányok szinte kizárólagos szokásává válik. A fiúk már csak mint bejegyzők jönnek szóba. Az emlékkönyv nyitása határpont jelző lesz a leány életében: a gyermekből kisasszonnyá serdült leányka kezdte meg az emléksorok gyűjtését és általában férjhezmenetelig foglalkozott vele. Az 1901-ben megjelent *Emlék-album fiatal leányok számára* c. kiadványban TUTSEK Anna már így írt: „*Sokan mosolyognak a fiatal leányok azon szokásán, hogy úgy szeretik az emlékkönyvet.*”¹⁶ Tehát ekkora már az emlékkönyv végérvényesen a gyermek/ifjúsági folklór részévé vált, amit a felnőttek elnézően megmosolyognak, művelői pedig szinte kivétel nélkül leányok. Pedagógusok szerint nem is egészen normális, ha egy lánynak nincs ilyen könyve, vagy ha egy fiúnak viszont van!¹⁷

A népiskolázás terjedésével, általánossá válásával és a polgári kultúra szélesebb körben való terjedésével pedig újabb társadalmi csoportok gyermekei, fiataljai is megismerkedtek az emlékkönyvkészítés szokásával.

A 20. században az emlékkönyv-műfaj megszakítás nélkül tovább él és virágzik immár a gyermekfolklór területén. Az írásbeliség tömeges elterjedésével „*voltaképpen megszűnt a folklór jellegű alkotásmód, legalábbis a felnőttek körében*” – szögezi le VOIGT Vilmos.¹⁸ Az iskolás gyermekek – elsősorban és mindenekelőtt a leányok – között viszont a mai napig is folklór módjára élő, elterjedt szokás az emlékkönyvkészítés. A jelenség ma már – de hosszabb múltra visszatekintően is – sokkal inkább gyermek/ifjúsági folklór, mint a magas kultúra megnyilvánulása, akár művelőit, akár az általuk létrehozott objektivációkat tekintjük.

Az első világháború kitörése talán az a határvonal, amikorra visszavonhatatlanul a tanuló gyermekleányok világába szállt le az emlékkönyv. Egy 1917-ben megjelent életvezetési könyvecske, GONDA Béla: *A fiatal leány otthon* c. műve már pedagógiai céllal népszerűsíti a kisasszonyoknak a biedermeier kor társas életének rokonszenves szokási között az emlékkönyvkészítést, nosztalgikusan megemlítve, hogy „*a mai társas életnek a biedermeier sok vonatkozásában való újraéledése kívánatos volna.*”¹⁹

Magát a szokást persze nem is kell külön népszerűsíteni, a leánykák buzgón nyitják emlékkönyveiket, ám az a szövegpéldatár, amit a már idézett *Emlék-album fiatal leányok számára* és Gonda Béla is közvetítene és szorgalmazna, nem válik, nem válhat a repertoár részévé. Az emlékkönyvszövegek a gyermekfolklór világába kerülve egyrésztől sematizálódnak, ellaposodnak,

¹⁵ Vö. KESZEG 1991/b. 156-161.

¹⁶ Emlék-album 1901. 3.

¹⁷ Vö. SIMONDES é.n. 2-3.

¹⁸ VOIGT. 1987. 106.

¹⁹ GONDA 1917. 64.

konvencionális pátoszuk nemegyszer ellentétben áll a gyermeki érzésvilággal – butácska koravén-ség, egyfajta sajátos póz jelenik meg bennük –, másrésztől egy jellegzetes világképet, a felnőtté válás vágyvilágát tükrözik; néha egyenesen cinikus érzésvilágot mutatnak:

*Ha egyszer férjhez fogsz menni,
És a férjed meg találni verni,
Vedd elő a nyújtófát
És törd el a derekát!*

• * *

• *Ne higgy a szónak, óh, fiatal lány.*

Ne hidd a szerelmet, nincs olyan:

csak a bolond keresi

A férfi durva, rút, és félnék bájjaidra

Ráunnak nyers szükségletei.

A 20. század során – kisebb számban ugyan –, de friss nyelvi lelemények, a szokványostól elütő, nem ritkán tréfás-humoros gondolatok is felbukkannak közöttük. Ez utóbbiak többnyire a legutolsó évtizedek termékei.

Motoros fiú szavára

Ne menj ki az utcára.

Mert a motoros szerelme

Benzinnel van keverve.

* * *

Ha minden csók helyén

Fekete folt volna,

Réka már régen

Néger kislány volna!

Természetesen a tükrözött világkép a (kis)gyermek egoцентризмusát alig haladja meg. Jellemzője az antropomorf gondolkodásmód, a pragmatizmus, az ellentmondás-mentesség, a túláltalánosítás. További sajátossága egy jellegzetes ökonomizmus, amely megelégszik a jelenségek első, evidensnek tűnő magyarázatával. Az elmondottakból szükségszerűen következik, hogy a vázolt világkép *teleológikus* és *partikuláris*. SZECSKŐ Tamás megfogalmazásában: „*az ember saját céljait keresi a – tőle függetlenül adott – világban, másrészt pedig azt kutatja, mi célja vele az – ismét csak tőle függetlenül létező – világnak.*”²⁰

Az emlékkönyvek sajátossága, hogy formájuk, de tartalmuk is alig változott az eltelt évszázadok alatt, ugyanakkor a hagyomány megszabta kereteken belül tág teret biztosított a változatok létrejöttéhez. A műfaj hosszú századokon keresztül való szívós továbbélésének magyarázata éppen kötött és rugalmas szerkezeti és tartalmi elemeinek szerencsés összekapcsolódásában keresendő.

²⁰ SZECSKŐ 1971. 122.

Irodalomjegyzék

- ÁGOSTON József
1885 Bártfay László és neje. *Budapesti Szemle*, XLIV. 161-170.
- BÁRTFAY László
1969 *Naplójából*. 1-2. Kötet (1838-1841, 1849-1851).
Válogatta és jegyzetekkel ellátta: Jenei Ferenc. Budapest
- BAUSINGER, Hermann
1982 Szólások és feliratok. In: *Folcloristica*, 6. 345-362.
- CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára
1958/a Széchenyi Júlia emlékkönyve. *Soproni Szemle*, 4. 329-326.
1958/b Wolh Janka emlékalbuma *OSZK Évkönyve*, Budapest. 247-257.
1974/a Illusztrált kódexeink. In: *Régi könyvek és kéziratok*. Tanulmánygyűjtemény. Összeállította: Pintér Márta. Budapest. 25-30.
1974/b Jelképes ábrázolások kódexekben. In: *Régi könyvek és kéziratok*. Tanulmánygyűjtemény. Összeáll.: Pintér Márta. Budapest. 22-24.
- Emlék-abum
1901 *Emlék-album fiatal leányok számára*. Singer és Wolfner. Budapest
- GONDA Béla
1917 *A fiatal lány otthon*. Budapest
- HENNING, Hans (hrsg.)
1988 *Blätter der Erinnerung. Aus Stammbüchern von Frauen des 18. und 19. Jahrhunderts*. Stuttgart.
- KESZEG Vilmos
1991/a *A folklór határán. A népi írásbeliség verses műfajai Aranyosszéken*. Bukarest.
1991/b Szolgálatban – Az emlékvers. In: *Keszeg: A folklór határán*. Bukarest. 73-194.
- KISS József
1991 Petőfi, az emlékkönyvek és a biedermeier. *Helikon*, XXXVII. 1-2. 149-153.
- RIPA, Cesare
1992 *Iconologia*. Milánó (Eredeti: 1603)
- SIMONIDES, Dorota
é.n. Lehet-e folklór az írásbeli hagyomány? Kézirat. ELTE Folklore Tanszék, Budapest
- SPLÉNY Béla
1983 *Emlékiratai*. I-II. kötet. Budapest
- SZECSKÓ Tamás
1970 *Kommunikációs rendszer – köznapi kommunikáció*. Budapest
- VEREBÉLYI Kincső
1993 *A hagyomány képei*. Debrecen
- VOIGT Vilmos
1987 *Modern magyar folklorisztikai tanulmányok*. Debrecen
- ZOLNAI Béla
1940 *A magyar biedermeier*. Budapest